

УДК 347.994:[347.63:347.151](477)

Т. С. СУПРУН,*здобувач кафедри цивільного права та процесу**факультету № 6 (права та масових комунікацій)**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ПІСЛЯ СМЕРТІ ОСОБИ, ЯКА ЗАПИСАНА БАТЬКОМ ДИТИНИ

Виконано науковий аналіз норм щодо оспорювання батьківства особи, яка записана батьком дитини, після її смерті. Надано практичні рекомендації щодо захисту прав спадкоємців цієї особи, покликані полегшити їх застосування. Зроблено висновок, що оспорювання батьківства у таких випадках значно ускладнене через вади механізму доведення спадкоємцями померлої особи своїх позовних вимог. Цей механізм потребує розширення з урахуванням норм цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: оспорювання батьківства; особа, яка записана батьком дитини; актовий запис про народження; спадкоємці; спадкодавець; докази; доказування.

Suprun, T.S. (2016), "Challenging paternity after the death of a person registered as the child's father" ["Osporiuvannia batkivstva pislia smerti osoby, yaka zapysana batkom dytyny"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 140–145.

Постановка проблеми. У день народження дитини батьки зобов'язані одразу визначити її індивідуально-правовий статус, присвоївши прізвище, ім'я та по батькові, визначивши її походження. Дитина, яка була зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. В цьому разі походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини, а походження від батька – на підставі презумпції батьківства чоловіка матері дитини, яка засвідчується свідоцтвом про шлюб. Ця презумпція зберігає свою чинність і протягом десяти місяців після припинення шлюбу між батьками дитини, при цьому згода чоловіка на запис його батьком призначається та не вимагається. Запис про батька в актовому записі про народження дитини робиться на підставі свідоцтва про шлюб або документа, який підтверджує час і підставу для припинення шлюбу (свідоцтво або рішення суду про розірвання шлюбу, свідоцтво про смерть особи тощо). За таких умов можуть бути порушені права та інтереси чоловіка, який насправді не є батьком дитини. Для захисту своїх прав закон надає йому право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як ба-

тька з актового запису про народження дитини (ст. 136 Сімейного кодексу України).

Інститут оспорювання батьківства в сімейному законодавстві України має досить давню історію. Він був закріплений ще в Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР 1926 р. та в у Кодексі про шлюб та сім'ю Української РСР 1969 р. Однак у жодному з цих кодексів не передбачалося оспорювання батьківства після смерті особи, яка записана батьком дитини. Верховний Суд також тривалий час стояв на тій позиції, що оспорювати батьківство можливо лише за життя особи, яка записана батьком, і крім неї ніхто такого права більше не має.

Така позиція була несправедлива й антиморальна стосовно осіб, які всупереч їх волі були записані батьками дітей або не знали про це і за життя не могли оспорити цей запис, а недобросовісна жінка (мати дитини) мала від цього моральний і матеріальний зиск [1, с. 313]. У випадку, якщо за життя особа, яка записана батьком, оспорила такий запис, але померла під час слухання справи, суд також мав закрити провадження. В обох випадках справедливість не була відновлена, а інтереси особи, яка була записана батьком дитини, залишалися незахищеними.

Лише після ухвалення Сімейного кодексу України 2002 р. спадкоємці особи, яка за життя була записана батьком дитини, отримали право оспорити її батьківство шляхом подання до суду позову про виключення її імені як батька з актового запису про народження дитини. Верховний Суд України у п. 12 постанови № 3 від 15 травня 2006 р. «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» зазначив, що ст. 137 СК України передбачена можливість оспорювання батьківства й після смерті особи, записаної батьком дитини. Якщо така особа померла до народження дитини, оспорити батьківство мають право спадкоємці цієї особи за умови подання нею за життя заяви до нотаріуса про невизнання свого батьківства. У разі настання смерті особи після оспорення нею свого батьківства в суді, її спадкоємці можуть підтримати позовну заяву відповідно до положень ст. 37 Цивільного процесуального кодексу України про процесуальне правонаступництво в цивільних справах. Коли ж померла особа не знала про те, що її записано батьком дитини, оспорити батьківство вправі її спадкоємці першої черги за законом, названі у ст. 1261 Цивільного кодексу України, – дружина, батьки та діти.

У названих випадках батьківство оспорується шляхом пред'явлення позову про виключення відомостей про померлу особу як батька з актового запису про народження дитини. Для цих вимог позовну давність не встановлено.

Не дивлячись на таку законодавчу новелу, практика застосування ст. 137 СК України незначна. На наш погляд, це пояснюється тим, що її норми досить не чіткі та залишають чимало запитань при застосуванні.

Стан дослідження. Проблематика застосування ст. 137 СК України не отримала достатньої наукової розробки. Так, проблеми оспорювання батьківства розглядалися у працях О. М. Ганкевич, Л. Є. Гузя, А. В. Гузя, Н. А. Д'якової, Л. В. Красицької та ін. Однак не всі питання оспорювання батьківства після смерті особи, яка записана як батько в актовому записі про народження дитини, були розглянуті.

Метою статті є науковий аналіз норм ст. 137 СК України, який дозволить полегшити їх застосування, та надання практичних рекомендацій щодо захисту прав спадкоємців особи, яка записана батьком дитини.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні відповідно до ст. 137 СК України оспорювання батьківства після смерті особи, яка записана

батьком дитини, можливе. Однак це є, скоріше, винятком із правила про допустимість оспорювання батьківства за життя особи, яка записана батьком дитини, і лише особисто нею. Так, ст. 137 СК України передбачає лише три умови, за яких батьківство може бути оспорене після смерті особи, записаної батьком дитини:

1) подання особою за життя заяви до нотаріуса про невизнання свого батьківства;

2) пред'явлення особою за життя позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини;

3) необізнаність особи через поважні причини про те, що вона записана батьком дитини.

Не важко помітити, що перші дві умови тісно пов'язані з волею особи, записаною батьком дитини, яку вона має висловити ще за життя. Спадкоємці особи, звертаючись до суду з позовом про виключення імені спадкодавця як батька з актового запису про народження дитини або підтримуючи поданий нею позов, тільки завершують розпочату справу. І лише у третьому випадку дії спадкоємців не залежать від волі особи, яка записана батьком дитини.

Кожен із цих випадків має свої матеріальні та процесуальні особливості. Відповідно до ч. 1 ст. 137 СК України «якщо той, хто записаний батьком дитини, помер до народження дитини, оспорити його батьківство мають право його спадкоємці, за умови подання ним за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства». В цьому випадку підставою для оспорювання батьківства буде цілий комплекс юридичних фактів, які підлягають доведенню в суді. Такими юридичними фактами є:

1) подання особою, яка записана батьком дитини, заяви до нотаріуса про невизнання свого батьківства;

2) смерть цієї особи до народження дитини;

3) запис особи батьком дитини не на підставі ст. 135 СК України.

Вони мають виникати саме в такій послідовності, її зміна позбавить спадкоємців особи, яка була записана батьком дитини, права на оспорювання її батьківства після її смерті, а відсутність хоча б одного зовсім унеможливіє для спадкоємців звернення до суду з відповідним позовом.

На підтвердження зазначених юридичних фактів суду мають бути надані відповідні документи. По-перше, це *заява про невизнання свого батьківства особою, яка записана батьком дитини*, що була нею за життя подана до нотаріуса. Проте її надання ускладнюється тим, що порядок подання заяви до нотаріуса не врегульований законодавством України про нота-

ріат. Залишається незрозумілим також питання про те, чи може бути така заява подана іншим органам і посадовим особам, які відповідно до ст. 1 закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. мають право вчиняти нотаріальні дії.

Так, у цивільній справі про оспорювання батьківства, яка знаходилася у провадженні Коропського районного суду Чернігівської області позивачка звернулася до суду з позовом, вказуючи, що її син, який помер, перебував у шлюбі з відповідачкою з 14 червня 2000 р. У 2006 р. син перейшов жити до матері, хоча офіційно розірвання шлюбу оформлено 28 листопада 2008 р. В цей час його дружина проживала з іншим чоловіком і народила від нього доньку, про що в Книзі реєстрації народжень Шабалинівської сільської ради було зроблено запис від 25 травня 2007 р., батька дитини записано за вказівкою матері. Після смерті сина позивачці стало відомо, що 16 листопада 2013 р. було переписано свідоцтво про народження дитини, де батьком записали її сина. Тому позивачка просить суд встановити, що її син не є батьком неповнолітньої дитини відповідачки, скасувати запис про його батьківство та внести відповідні зміни до актового запису про народження дитини, складеного органами державної реєстрації актів цивільного стану України 16 листопада 2013 р., а також видати нове свідоцтво про народження.

В судовому засіданні начальник відділу державної реєстрації актів цивільного стану Коропського районного управління юстиції пояснила, що 25 травня 2007 р. було видано свідоцтво про народження на ім'я дитини відповідачки. Мати дитини та її чоловік подали заяви про те, що останній не є батьком дитини, отже батька було записано зі слів відповідачки. Але цей запис було зроблено без урахування змін до ст. 122 СК України, які були внесені в січні 2007 р. і згідно з якими, подружжя може подати заяву про невизнання батьківства лише у випадку визнання батьківства іншою особою. Після виявлення такого порушення відповідачку було викликано до органу реєстрації актів цивільного стану і запропоновано написати відповідну заяву про внесення змін до запису про народження дитини. На підставі цієї заяви були внесені відповідні зміни та видано нове (спірне) свідоцтво про народження, де батьком дитини записаний син відповідачки.

У судовому засіданні свідок у справі, який працює секретарем Шабалинівської сільської ради, наголосив, що у 2007 р. саме він проводив реєстрацію народження дитини. Тоді мати дитини заявила, що син відповідачки не є бать-

ком, але оскільки вони перебували у шлюбі, свідок сказав, щоб прийшли до сільради удвох. Вони з'явилися і подали спільну заяву, що він не є батьком дитини. Позов судом був задоволений [2].

Таким чином, заяву про те, що особа, яка була записана батьком дитини, але яка не визнає себе батьком, подавали спочатку до органу державної реєстрації актів цивільного стану, а пізніше до сільської ради. Суд урахував зазначені заяви у сукупності з іншими доказами і позов задовольнив, постановивши виключити запис про сина позивачки з актового запису про народження дитини.

На наш погляд, таке рішення суду свідчить, що не має особливого значення, куди саме особою, яка записана батьком дитини, подавалася заява за життя. Важливим є волевиявлення цієї особи. З огляду на це необхідно було б внести зміни до ч. 1 ст. 137 СК України, вказавши, що якщо той, хто записаний батьком дитини, помер до народження дитини, оспорити його батьківство мають право його спадкоємці за умови подання ним за життя заяви про невизнання свого батьківства не тільки до нотаріуса, а й до інших органів, які уповноважені вчиняти нотаріальні дії, а також до органу державної реєстрації актів цивільного стану. Таке положення буде сприяти інтересам особи, яка записана батьком дитини, та її спадкоємців.

По-друге, суду на підтвердження факту смерті особи, яка записана батьком, має бути надане *свідоцтво про смерть цієї особи*. З огляду на те, що закон дає право оспорити батьківство особи, яка записана батьком дитини, після її смерті, батьківство не може бути оспорене в разі визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

По-третє, як відомо, при реєстрації дитини та встановленні її походження від певного чоловіка правові наслідки має тільки запис про батька, зроблений на підставі його власної заяви або на підставі презумпції батьківства чоловіка матері дитини, яка зберігає силу протягом десяти місяців з моменту припинення шлюбу. Якщо запис про батька в актовому записі про народження дитини зроблений зі слів матері, то він не породжує для батька ніяких правових наслідків. Підстави здійснення запису про батька відображаються в актовому записі про народження дитини. Тому суду на підтвердження здійсненого запису про батька дитини необхідно надати *копію актового запису про її народження*.

Таким чином, на підтвердження юридичних фактів, зазначених у ч. 1 ст. 137 СК України, позивачам необхідно надати суду такі документи:

- заяву про невизнання свого батьківства особою, яка записана батьком дитини;
- свідоцтво про смерть особи, яка записана батьком дитини;
- копію актового запису про народження дитини.

Отже, на підтвердження юридичних фактів, вказаних у зазначеній нормі, мають подаватися письмові докази. Однак постає питання, чи можуть бути подані інші докази на підтвердження відсутності кровного споріднення між чоловіком, якого записано батьком, і дитиною. Стаття 57 Цивільного процесуального кодексу України встановлює, що доказами є *будь-які фактичні дані*, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. Тобто законом передбачений значно ширший спектр засобів доказування, ніж впливає з аналізу ч. 1 ст. 137 СК України, яка пов'язує відсутність кровного споріднення між чоловіком та дитиною виключно з його волевиявленням, що виражене у формі заяви, поданої до нотаріуса.

Наголошуючи на обов'язковій наявності такої заяви, законодавець обмежує засоби доказування для спадкоємців, які звернулися з позовом про виключення запису про особу як про батька з актового запису про народження дитини. При цьому залишаються поза увагою суду інші факти, які можуть підтвердити відсутність кровного зв'язку між такою особою та дитиною. Наприклад, чоловік, який записаний батьком дитини, та мати дитини могли не проживати разом досить тривалий час, не розірвавши шлюб, або шлюб міг бути фіктивним, або чоловік міг знаходитися тривалий час за кордоном, або чоловік міг написати заяву до нотаріуса про заперечення свого батьківства через сварку з дружиною, знаючи, що насправді він є батьком, тощо. Ці обставини не можуть ігноруватися під час розгляду справи про виключення запису про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини. Вони можуть бути встановлені на підставі не тільки письмових доказів, а й пояснень сторін, третіх осіб та їх представників, показань свідків, речових доказів, висновків експертів.

Таким чином, ч. 1 ст. 137 СК України обмежує для спадкоємців особи, яка записана батьком дитини, можливість доказування обставин, які обґрунтовують вимоги та заперечення сторін у справі.

Частина 2 ст. 137 СК України передбачає право спадкоємців підтримати заяву померлого спадкодавця про виключення його імені як батька з актового запису про народження дитини, тобто мова йде про процесуальне правонаступництво. Відповідно до ч. 1 ст. 37 ЦПК України у разі смерті позивача суд залучає до участі у справі його правонаступника. Це може відбутися на будь-якій стадії цивільного процесу. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив.

У цьому випадку має місце заперечення особою свого батьківства у вигляді звернення до суду з позовом про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини з наданням доказів, які підтверджують відсутність кровного споріднення між нею та дитиною. При цьому підстави подання цього позову мають відповідати вимогам ст. 136 СК України. Відповідно до ст. 37 ЦПК України смерть особи на будь-якій стадії цивільного процесу дає підстави суду залучити до участі у справі її правонаступника. Ним може бути лише спадкоємець. Проте ні ч. 2 ст. 137 СК України, ні ЦПК України не уточнюють, які саме спадкоємці можуть залучатися як правонаступники до участі у справі. Є підстави вважати, що у цьому випадку ними можуть бути спадкоємці як за заповітом, так і за законом. Якщо має місце спадкування за законом – спадкоємці тієї черги, яка закликається до спадкування. При цьому є підстави вважати, що мова йде про спадкоємців у власному розумінні, тобто про осіб, які вже реалізували належне їм право спадкування, а в необхідних випадках (ч. 2 ст. 1299 ЦК України) – також зареєстрували його [3, с. 30]. Тобто такі спадкоємці мають уже прийняти спадщину. Особи, які не мають право на спадкування, відмовилися від прийняття спадщини або не прийняли її, не можуть звернутися з позовом про виключення імені спадкодавця як батька з актового запису про народження дитини.

Своє право на правонаступництво спадкоємці повинні довести суду. Доказами права на правонаступництво можуть бути: свідоцтво про право на спадщину, заява про прийняття спадщини і підтвердження нотаріуса про це, а також докази, що особа може бути спадкоєм-

цем, – свідоцтво про шлюб, свідоцтво про народження, рішення суду про усиновлення.

При вступі в процес правонаступник продовжує здійснювати процесуальні права й обов'язки попередника. Він має право подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом. Для підтвердження своїх вимог або заперечень він також зобов'язаний подати всі наявні в нього докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті.

Таким чином, можна констатувати, що дуже важливо, на якій саме стадії цивільного процесу відбулося правонаступництво. Якщо воно відбулося до розгляду справи по суті, спадкоємці померлого позивача ще мають змогу подати суду наявні в них докази відсутності кровного споріднення між спадкодавцем та дитиною. Якщо вони були залучені до справи вже після початку розгляду її по суті, то не завжди будуть мати змогу надати докази, які обґрунтовують заявлені в позові вимоги. Такий стан речей теж не є задовільним. На наш погляд, особи, які вступають у цивільний процес замість померлої сторони на стадії розгляду справи по суті, повинні завжди мати право на подання наявних у них доказів, які підтверджують або заперечують заявлені в позові вимоги.

Частиною 3 ст. 137 СК України передбачено оспорування батьківства правонаступником у зв'язку зі смертю особи, яка записана в актовому записі про народження батьком дитини та яка через поважні причини не знала про це. Закон дає право на оспорування батьківства в цьому випадку таким його спадкоємцям: дружині, батькам, дітям.

Поважність причин, за якими особа не знала, що вона записана батьком, є фактором, що оцінюється судом. Такими причинами можуть бути: перебування в довготривалому службовому відрядженні за кордоном; перебування в діючій армії (в зонах військових конфліктів); відсутність на місці проживання через природні катаклізми (в результаті шторму був викинутий на безлюдний острів); відсутність зв'язку з домом за якихось інших причин і таке інше. Не повертаючись додому, ця особа померла. За цей час його дружина народила дитину від іншої особи, але батьком зареєструвала чоловіка, з яким знаходилась у нерозірваному шлюбі. Про те, що він був записаний батьком

дитини, померлий, звичайно, не знав і не міг знати з поважних причин.

У такому випадку право на пред'явлення позову набувають спадкоємці. Для подання позову вони повинні разом із позовною заявою надати письмові докази того, що вони є спадкоємцями померлого і прийняли спадщину або подали заяву про її прийняття, а також того, що спадкодавець не знав із поважних причин про те, що записаний батьком дитини, не будучи кровним батьком цієї дитини. У цьому випадку має значення момент народження дитини та тривалість відсутності чоловіка, якого записано її батьком. Якщо дитина, наприклад, народилася через одинадцять місяців або більше після зникнення померлого, то медично-генетична експертиза не потрібна, достатньо доказів, що особа, яка записана в актовому записі батьком, була відсутня в місці зачаття і народження дитини.

Таким чином, СК України встановлює три підстави для оспорування батьківства після смерті особи, яка записана батьком дитини, іншими особами (зокрема її спадкоємцями). Це:

1) подання особою за життя письмової заяви до нотаріуса про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137);

2) пред'явлення особою за життя позову до суду про виключення запису про неї як батька дитини з актового запису про народження дитини з переводом цих прав на правонаступників (ч. 2 ст. 137);

3) відсутність в особи з поважних причин інформації про запис її батьком дитини (ч. 3 ст. 137).

За інших обставин ніхто не має права оспорити батьківство іншої особи, навіть за наявності достатніх для цього доказів.

Висновки. Науковий аналіз норм ст. 137 СК України дозволив виявити прогалини у правовому регулюванні відносин щодо оспорування батьківства після смерті особи, яка записана батьком дитини. У переважній більшості випадків оспорування батьківства можливе за життя особи, яка записана як батько в актовому записі про народження дитини, і тільки нею самою, оскільки ці відносини тісно пов'язані з особою. Однак чинний СК України допускає три винятки з цього правила, надаючи право спадкоємцям померлої особи в окремих випадках вимагати виключення запису про неї як батька з актового запису про народження дитини. Разом із тим, оспорування батьківства в таких випадках значно ускладнене через вади механізму, який дозволяє доводити спад-

коємцям померлого чоловіка свої позовні вимоги. Отже, коло доказів та засобів доказування у справах про оспорення батьківства після смерті особи, яка записана батьком, передба-

чене сімейним законодавством, потребує розширення з урахуванням норм цивільного процесуального законодавства.

Список використаних джерел

1. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. – Харків : Фактор, 2011. – 576 с.
2. Заочне рішення Коропського районного суду Чернігівської області від 16 верес. 2014 р., спр. № 735/754/14 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40487570>.
3. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.

Надійшла до редколегії 12.01.2016

СУПРУН Т. С. ОСПАРИВАНІЕ ОТЦОВСТВА ПОСЛЕ СМЕРТИ ЛИЦА, ЗАПИСАННОГО ОТЦОМ РЕБЁНКА

Выполнен научный анализ норм об оспаривании отцовства лица, которое записано отцом ребёнка, после его смерти. Даны практические рекомендации по защите прав наследников этого лица, призванные облегчить применение этих норм. Сделан вывод, что оспаривание отцовства в таких случаях значительно затруднено из-за недостатков механизма доказывания наследниками умершего лица своих исковых требований. Этот механизм нуждается в расширении с учётом норм гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: оспаривание отцовства; лицо, которое записано отцом ребёнка; актовая запись о рождении; наследники; наследодатель; доказательства; доказывание.

SUPRUN T. S. CHALLENGING PATERNITY AFTER THE DEATH OF A PERSON REGISTERED AS THE CHILD'S FATHER

Scientific analysis of the provisions of the Article 137 of the Family Code of Ukraine on challenging paternity after the death of a person registered as the child's father has been accomplished. The author argues that because of the problems of applying, these norms are not widely used in practice, as well do not have sufficient scientific development. The objective of the article is the scientific analysis of the provisions of the Article 137 of the Family Code of Ukraine, which will facilitate their application and provision of practical recommendations on the protection of the heirs of a person registered as the child's father.

The author has proved that the Family Code of Ukraine establishes three reasons for challenging paternity after the death of a person registered as the child's father by other persons (in particular by the heirs). They are:

- 1) submission by a person *vita matris* a written statement to a notary to disclaim his paternity (p. 1 of the Art. 137);
- 2) presenting by a person *vita matris* the claim in court to withdraw the registration of him as the father of the child from the birth record of the child with transferring the successors to these rights (p. 2 of the Art. 137);
- 3) the lack of information about recording him as the child's father with valid reasons (p. 3 of the Art. 137).

In other circumstances, nobody has the right to contest the paternity of another person, even if there is sufficient evidence.

The author has provided practical recommendations on the protection of the heirs of the person intended to facilitate their use. It is concluded that challenging paternity in such cases is considerably hampered by shortcomings of the mechanism of proving as heirs of the deceased man of the claims. This mechanism needs to be expanded considering the norms of civil procedural legislation.

Keywords: *challenging paternity, person registered as the child's father, the birth record, heirs, legator, evidence, proving.*